

І.О. ЄРМАКОВА

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄДИНОВІРСТВА У 40–60 рр. ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Аналізуються особливості запровадження єдиновірства у межах Херсонської губернії у 1840-х – 1860-х рр. Досліджується ставлення старообрядців до запроваджених заходів та ступінь результативності протирозкольницької політики.

Ключові слова: старообрядництво, єдиновірство, офіційне православ'я, світська і духовна влада.

Більше ніж шістьсот років російська православна церква перебувала у єдності і мирі. Реформи запроваджені патріархом Никоном призвели до розколу церкви та виникненню найбільшого в історії суспільно-релігійного руху. У наш час досить актуальними є проблеми віротерпимості, єдності православної церкви та порозуміння різних етноконфесійних груп. Досвід співіснування та особливості відносин панівної церкви зі старообрядництвом дає можливість уникнути помилок при виробленні курсу державної політики та релігійних принципів.

Проблематика відносин офіційної церкви та старообрядництва досліджується у роботах Ю.В. Волошина, А.С. Бельського, А.Н. Федоровой. Навернення до єдиновірства, як один з засобів боротьби з розколом, на матеріалах Лівобережної України розглядає С.О. Голдіна. Дослідженню питань чисельності та конфесійного складу старообрядців Харківської губернії у 1840-х – 1850-х рр. присвячена стаття П. Єрмеєва [1].

З огляду на ступінь розробки даної теми автор ставила за мету проаналізувати особливості запровадження єдиновірства в межах Херсонської губернії, ступінь реалізації антистарообрядницької урядової політики та реакцію старообрядців на запроваджені заходи.

Перші 220 років жорстокої боротьби з розколом викликали у старовірів лише ненависть до влади та православної церкви. Переконавшись у безплідності таких методів, влада змінює у середині 18 ст. жорсткі міри на більш гуманні. З 1827 року знову повертаються до старої системи боротьби, але у більш м'яких формах. У державі створювались такі умови існування для старообрядців, які ламали звичний уклад життя.

Російська влада видала цілий ряд законодавчих актів, які змушували старообрядців йти на зближення з православною церквою. Держава створила за допомогою законів, постанов та циркулярів такі умови для старообрядців, які позбавляли їх можливості реалізувати свої духовні і соціальні потреби. Їм було заборонено ремонтувати чи будувати церкви або інші молитовні споруди, мати священників для здійснення богослужінь, записуватися у міські товариства чи до купецтва, обіймати суспільні посади. Уряд свідомо розраховував, що ці заходи принесуть очікувані результати. У період царювання Миколи I на території Півдня України, як і в межах всієї Російської імперії, спостерігався масовий перехід старообрядців до єдиновір'я. Особливий сплеск прийняття єдиновір'я відбувався у кінці 40-х – початку 50-х років ХІХ ст. З другої половини 50-х років починається зворотній процес, вчорашні єдиновірці масово прагнуть повернутися до віри батьків.

З початку 60-х років кількість старообрядців по Херсонській губернії щорічно збільшувалась. У 1860 році розкольників налічувалось 5973 особи, у 1862 р. – 8277 осіб, у 1863 р. кількість розкольників збільшилась до 10317 [2; 3].

Розглянемо особливості запровадження єдиновірства на матеріалах Херсонської губернії. Мешканці старообрядницьких сіл Зибке, Клінци, Красний Яр Олександрійського повіту, заснованих у період освоєння та заселення південного регіону, начебто за власним бажанням переходять до єдиновір'я. Так, старообрядцями с. Клінци 9 квітня 1844 року було подано прохання про приєднання до єдиновірства, раніше, у 1843 році у селі була збудована єдиновірська церква. У рапорті зазначалось, що 560 осіб, прийняли єдиновір'я. У с. Красний Яр

485 осіб виявили бажання приєднатися до єдиновірства та мати священника з Московської єпархії. У 1846 році уся громада приєдналася до церкви.

Старообрядці с. Зибке у кількості 1119 осіб прийняли єдиновір'я у 1852 р. Невідомо у якому році, але громади старовірів сс. Золотарівка та Нікольське теж підпорядкувались синодальній церкві [4, 191- 194].

У місті Новогеоргієвськ Херсонської губернії перша єдиновірська церква виникла набагато раніше. У 1798 р. група старообрядців, дійсно за внутрішнім переконанням прийняли єдиновір'я, згодом побудували і освятили Єдиновірську церкву Воскресіння Христа. Відомо, що у 1835 році до церкви належало 591 парафіянин. За час служіння священником у цій церкві Єрмила Костянтиновича Купіна, завдяки його активній діяльності по наверненню старообрядців до православ'я, кількість парафіян збільшилась, і у 1848 році налічувала 808 осіб [5, 391]. У 1845 р. ще одна старообрядницька каплиця у м. Новогеоргієвськ була перетворена на Покровську Єдиновірську церкву [5, 387]. Парафіяни цієї церкви просили дозволу у 1856 році, встановити 8 конечний хрест (на новій церкві, будівництво якої було розпочато) замість 6 конечного, який вони мають у своїй єдиновірській церкві. Для цих "старообрядців-єдиновірців" зміна вигляду хреста мала суттєве значення. Вони стверджували, що будуть набагато бажаніше ходити до такої церкви, ніж до єдиновірської з 6 конечним хрестом. Цей факт ще раз підтверджує, що старообрядці не зреклись своїх релігійних переконань, їх вимушені поступки офіційній церкві були продиктовані безвихідною ситуацією, а не особистим переконанням [6, 1-3].

Для того щоб перевірити і проконтролювати міру ефективності запроваджених заходів по боротьбі з розколом, було видано наказ Св. Синоду про необхідність надати порівняльні відомості про кількість розкольників у 1843 та 1853 роках. Циркулярним розпорядженням, Новоросійський генерал-губернатор вимагав від херсонського губернатора як найшвидше скласти і надіслати інформацію про кількість розкольників по Херсонській єпархії, попередивши, що це питання знаходиться під контролем міністерства внутрішніх справ [7, 1-2].

Аналізуючи процес переходу старообрядців до єдиновірства, необхідно звернути увагу на те, що у звітності зазначалось, що старообрядці добровільно виказували бажання приєднатися до офіційної церкви. У одній з архівних справ стверджується, що на початок січня місяця 1853 р. усі старообрядці с. Зибке добровільно перейшли у єдиновір'я, у іншій справі за 1857 р. зазначається, що остаточно мешканці Зибкого прийняли єдиновір'є лише 1856 р [6, 1-2]. Крім цього, треба звернути увагу на факти зазначені у справі про розшук біглих рядових розкольників за 1860 – 1861 рр., де фігурують декілька старообрядців з с. Зибке. У 1851 р. двоє поселян Зибкого Мартин Носов і Дем'ян Беляков були відправлені на військову службу за «держательство» духу розколу і підбурювання до цього інших [8, 2-12]. Цей випадок наводить на думку, що стовідсотковий добровільний перехід до єдиновірства старообрядців с. Зибке є не тільки фіктивним, а й підробкою показників для покращення результатів звітності до вищих органів влади. Для того, щоб позбутися тих, хто вперто тримався старообрядницьких вірувань і своєю поведінкою впливав на свідомість та релігійні переконання інших, тобто заважав владним структурам та православному духовенству, влада застосовувала міри примусово-виховного характеру. Одним із дієвих засобів, який давав можливість позбутися незручних у цьому плані розкольників, це відправка на військову службу. Це не тільки покращувало результати статистики по боротьбі з розколом, а і слугувало яскравим натяком іншим на те, що очікувало у разі подібної впертості.

Політика примушування старообрядців до переходу у єдиновір'я, під тиском обставин, вже через декілька років набула зворотного процесу. У 1854 р. деякі мешканці с. Клінци – Д. Зайцев, Н. Курлов, Ф. Зубарев, І. Короткий почали ухилятися від церкви та спонукати інших до подібних дій. У будинках так би мовити призвідників, для обговорення наболілих питань, збиралось іноді більше 30 осіб. Як пояснювали самі мешканці с. Клінци, причиною ухилення від православ'я, було те, що вони дізнались, що їх називають не старообрядцями, а єдиновірцями. Внаслідок чого більше половини парафіян єдиновірської церкви не ходили говіти у Чотиридесятницю Великого Посту. У результаті розпочатого слідства, з'ясували, що під час волевиявлення посвятити каплицю на старообрядницьку церкву, мешканцям с. Клінци не були зачитані пункти преосвященного Платона, митрополита Московського, затверджені 27 листопада 1800 р. На підставі таємного розпорядження, тільки після ознайомлення з пунктами, старообрядців дозволялось іменувати єдиновірцями і заборонялося називати розкольниками або

старообрядцями (так як, у офіційній церкві немає нічого нового і немає новообрядців). Розкольників приймали до єдиновірства за умови, що вони погоджувались з усіма пунктами. Зі свідчень, отриманих від священика сс. Клінци і Красний Яр, стало відомо, що старообрядців при наверненні до православ'я, про вищесказане не сповіщали. Згодом, поселянам с. Клінци роз'яснили особливості єдиновірської церкви, після чого більшість з них дали підписку, що вони і надалі погоджуються залишатися єдиновірцями. Подібну розписку відмовились надати І. Короткий, Н. Курлов, Ф. Зубарев. Д. Зайцев. Вищенаведені особи були заарештовані, проти них завели кримінальну справу, з приводу поховання померлої дитини без здійснення православного обряду [4, 195- 242].

У 1858-1859 рр. старообрядці сс. Зибке, Клінци, Красний Яр, Золотарівка, Миколаївка розпочали відкриту боротьбу проти офіційного православ'я, прагнучи позбутися залежності від синодальної церкви, від священиків поставлених офіційною церквою та повернутися до давнього православ'я.

Першими призвідниками протистояння православ'ю у с. Зибке були Щербаков і А. Єрофеев. Вони відмовились хрестити своїх дітей і заявили, що не мають бажання здійснювати будь які християнські обряди у єдиновірській церкві. До них приєдналися інші поселяни – О. Комаревцев, П. Гулевський, М. Гончаров, А. Кораблев. О. Комаревцев, який обіймав посаду приказного засідателя, заявив священику І. Терехову, що він не проти хрещення новонародженої дитини, але так як немає можливості обрати уставником кого не будь з односельців, а від послуг священика Терехова він категорично відмовляється, дитина залишилась не хрещеною (І. Терехов з 1852 року виконував обов'язки священика у єдиновірській церкві) [4, 2- 10]. У 1856 р. Херсонська Духовна Консисторія розглядала справу про видачу фальшивих свідоцтв священиками Григорієм Соснім (с. Нікольське) та І. Тереховим олександрійським купцям Алексеевим та Конєвим. Взявши пояснення зі священиків, що ці дії сталися помилково, Консисторія прийняла рішення у зв'язку з виданим маніфестом від 26 серпня 1856 р., з нагоди коронації імператора, винести порушникам суворе попередження та відправити їх до м. Одеса, церкви зачинити та заборонити у них богослужіння. Дізнавшись про ситуацію, мешканці с. Зибке виступили проти від'їзду їх священика з приходу і подали прохання про повернення І. Терехова. Нікольські поселяни спробували наслідувати їх приклад, але їм відмовили навіть прийняти прохання, через те, що священик Г. Сосін вдруге видав фальшиве свідоцтво [6, 1-10]. Прохання поселян Зибкого було задоволено, але саме після повернення священика, розпочинається конфлікт між віруючими та І. Тереховим. Дивно, що після повернення священик перестав задовольняти вимоги парафіян єдиновірської церкви. Можливо таке ставлення виникло через більш сувору позицію священика та відмову йти на поступки у подібних випадках. Крім того І. Терехов почав регулярно відправляти рапорти про неточне виконання і спроби ухилення від православних обрядів парафіянами церкви, у відповідь мешканці селища почали писати прохання про заміну священика і відкрито протестувати. Петро Дюков та Григорій Беляєв самостійно поховали померлих дружину та доньку. Інші, Т. Шаламонов, В. Носов, І. Комаренцов, К. Носов розпочали активну пропагандистку діяльність по підбурюванню мешканців проти священика та єдиновірської церкви. Зазначені особи були заарештовані, але згодом відпущені. І. Терехов знову відправив рапорт, про те що ці старообрядці увесь свій вільний час витрачали на те, щоб відлучити односельців від єдиновірської церкви. Внаслідок їх діяльності багато поселян змінювали свої релігійні погляди і повертались у розкол, не виключенням були і відставні солдати, які відмовлялись ходити до церкви та виконувати обряди [4, 271].

Для повернення на шлях православної віри солдат, до с. Зибке прибув волосний голова. На зауваження волосного голови, чому не поголені бороди, старообрядці відповіли: «У наших батьків не було інструментів таких, щоб голити бороди і у нас не має» [4, 242-243]. Начальник штабу ротмістр Фітінгоф звітував до вищого керівництва, що не дивлячись на застосовані заходи поселяни не ходять і не збираються ходити до церкви поки не призначать нового священика. Дивлячись на такі обставини Фітінгоф запитував дозволу на застосування більш суворих стягнень, наприклад, на позачергову висилку на будівлю доріг, наголошуючи на тому, що застосування покарань напоумить тих хто спокусився та позбавить відчуття безкарності за подібні дії [4, 32].

У мешканців с. Красний Яр також виник конфлікт зі священником. Ф. Гладкий звинувачував поселянина І. Кофінова у не дотриманні обрядів, ухиленні від православної церкви, та у тому, що ображав його непристойними виразами. Не зважаючи на заперечення подібних дій з боку Кофінова він був заарештований. Після арешту І. Кофінова до будинку де мешкав священник Ф. Гладкий, по закінченню недільної літургії, прийшло близько 30 парафіян. Вони докоряли священнику, що з його вини заарештовано їх наставника, що рапорт не потрібно було писати, що вони самостійно його покарали б за подібну негідну поведінку. Крім того, священник був незадоволений, що до нього з'ясувати стосунки прийшов натовп, а достатньо було 2-3 особи, порівнював їх з «жидами»: «... жиди Христа розп'яли, а ви прийшли мене розп'ять».

Після цього інциденту багато мешканців відмовлялись від здійснення обрядів хрещення та поховання. Л. Терехов заявив, що не хрестив немовля, тому що громада проти, С. Іванов вирішив поховати дитину сам, так як має антипатію до священника, П. Деєв бажає охрестити тільки за старообрядницьким обрядом, а не єдиновірським, Л. Переверзєв образився на священника за «жидів», а С. Мікуленко народжену доньку назвав сам Феклою, тому що Гладкий проклинав за відмову прийняти його отару овець (хоча священник стверджував, що у нього не було овець і прокляття не слав) [4, 33-54].

Конфлікт з часом не вщухав, а навпаки загострювався, тому Благочинний єдиновірських церков протоієрей А. Жежеленков наказав відправити Ф. Гладкого до Одеси, а єдиновірцям Красного Яру призначити іншого священника. До Красного Яру, для «умовляння» поселян, були направлені досвідчені у спілкуванні з розкольниками протоієреї єдиновірських церков: Купін – з м. Миколаїв та Григорій Сухомлінов – з м. Херсон [4, 78].

Щоб сповільнити процес зречення єдиновірства у 1859 р виходить імператорський наказ, який приписував священникам виконувати ряд конкретних дій, націлених на запобігання відмови від єдиновірства. У відповідності до наказу священники повинні регулярно нагадувати «недбалим» парафіянам про виконання сповіді та Св. Причастя. Кожен священник у своїй парафії у кінці кожного року повинен був складати реєстр, до якого вносились усі, хто не був на сповіді і Св. Причасті. Обов'язково до реєстру вносились особи, які не виконували Св. Таїнств протягом трьох років. Відсутність парафіянина на сповіді один-два роки, давала можливість священнику на власний розсуд приймати рішення про внесення до реєстру.

Єпархіальне духовенство отримавши подібний список, приймало рішення про присудження порушникам епітимій з поклонів і келійних. У процесі винесення рішення про покарання духовенство враховувало вік «підсудного» та інші обставини. Якщо подібні міри не приносили очікуваних результатів, то єпархіальне керівництво повинно було звертатися до цивільного [9, 1-3].

У жовтні-листопаді 1858 р. був розісланий усім губернаторам відомий циркуляр МВС, у якому імператор дійшов висновку, що не самі міри по боротьбі з розколом є невдалими, а саме не якісне і не точне їх виконання. Тому за погодженням зі Св. Синодом були складені «Наставлення для руководства» на підставі яких: світська і духовна влада повинні діяти спільно, духовна влада обмежувалася духовним колом дій, а видавати розпорядження стосовно протизаконних дій розкольників належало до компетенції поліцейської влади. Парафіяльні священники не повинні були звертатися з доносами до поліції, а тільки до єпархіальних архієреїв, останні – до світської влади, лише у крайніх випадках. Слідство стосовно спокушання, дозволено розпочинати тільки після застосування «духовних увещавань» та переконавшись, що подібні бесіди не дають позитивного результату [10, 1-9; 11, 29-31].

21 червня 1863 р. були затверджені правила провадження справ відносно тих хто ухилився від православ'я та розкольників які перебували на військовій службі.

На підставі виданих правил, військово керівництво повинно було спостерігати, щоб не було дій націлених на спокушання православних. Керівництво мало можливість проводити слідство та звертатися до суду, якщо отримало беззаперечні факти вини. У випадках, коли спокусник діяв таємно і проти нього не було прямих доказів, керівництво зобов'язано було клопотати про переведення порушника до іншої військової частини. Якщо спокусник не припиняв дій націлених на розповсюдження своїх розкольницьких переконань, то необхідно переводити до віддалених частин.

Священик повинен був проводити бесіди з особами, які схилилися до розколу та з'ясовувати разом з військовим керівництвом причини відпадання у розкол [12, 1-12].

Якщо розцінювати заходи по боротьбі з розколом з позиції православного духовенства та урядової політики, то жорсткі міри запроваджені при імператорі Миколі I дали позитивний результат. Протягом 1840 -1855 рр. старообрядці масово переходили до єдиновірства. Невідомий автор у довідці «Про причини урядової боротьби з розколом» вказував, що до єдиновірства по всій Росії приєдналось 88132 особи, але позитивний результат супроводжувався масовим поверненням назад у старообрядництво. Автор довідки вважав винними у цьому негативному явищі духовенство, точніше, його бездіяльність. Духовенство займалось «не своїми справами» – розшукувало біглих священиків, з'ясовувало де збудована нова каплиця та незаконно виконувалися релігійні треби. Натомість, потрібно було більше приділяти уваги єдиновірцям, проводити бесіди, підтримувати дух православ'я серед нових парафіян. Духовенство помилково вважало, якщо розкольник ходить до церкви, то він вже не розкольник, але практика показувала, що потерпівши 10-15 років, при першій зручній можливості старообрядці тікали з православ'я [13].

Зблизившись з офіційною церквою старообрядці були незадоволені моральними цінностями священства, хабарництвом серед них, недовірою, а іноді презирливим ставленням до колишніх розкольників. Старовіри, які приєдналися до єдиновірства не через внутрішні переконання, а під тиском влади та запроваджених законодавчих норм, не змінили своє недовірливе ставлення до синодальної церкви, не повірили у помилковість своїх релігійних переконань, а навпаки переконувались у недосконалісті, невідповідності, з їх точки зору, істинності віри.

Не зважаючи на різні методи і підходи у процесі боротьби з розколом, поки релігія залишалась важливим аспектом у суспільстві, невід'ємною частиною духовного існування людини, викоренити розкол у православній церкві владі не вдавалось. Єдиновірці повертались до віри батьків їх кількість поступово зростала. Так, у 1895 році по Херсонській єпархії офіційно числилось 29816 старообрядців [14, 276].

Питання запровадження єдиновірства у межах Херсонської губернії потребує подальшого всебічного дослідження. Необхідно проаналізувати інші заходи влади по боротьбі зі старообрядництвом, ставлення місцевого керівництва до старообрядницьких громад, точність у виконанні приписів та реалізації урядової політики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Волошин Ю.В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аналіз / Юрій Володимирович Волошин: Дис... д. іст. наук. – Полтава, 2006.; Голдіна С.О. Єдиновірство як засіб боротьби влади зі старообрядництвом у 40-60-ті роки XIX століття (на матеріалах лівобережної України) /С.О. Голдіна // Наукові праці історичного факультету запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – Вип. 18. – С. 51-55; Єремєєв П.В. Динаміка чисельності та конфесійного складу старообрядницького населення Харківської губернії в 1840-х – першій половині 1850-х рр. / П.В. Єремєєв // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 14. – С.198- 206; Федорова А.Н. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект / А.Н. Федорова: Дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2005. Катунин Ю. А., Бельский А.В. Этапы борьбы за создание церкви у старообрядцев / Ю.А. Катунин, А.В. Бельский // Культура народов Причерноморья. – 2006. – №81. – С.106-109;
2. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК). – КМФ 11. – Оп.1. – Спр.39.
3. Там само. – Спр.18.
4. Там само. – Ф.1316. – Оп.1. – Спр.152.
5. Новогеоргиевский единоверческий Воскресенский приход // ХЕВ. Прибавление. – 1898. – №17. – С. 386-402.
6. ЦДІАК. – Ф.1316. – Оп.1. – Спр.65.
7. Державний архів Херсонської області. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.34.
8. ЦДІАК. – Ф.1316. – Оп.1. – Спр.223.
9. Державний архів Миколаївської області. – Ф.410. – Оп.1. – Спр.253.
10. ЦДІАК. – Ф.356. – Оп.1. – Спр.33.

11. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.1. – Оп.249. – Спр.559.
12. ЦДІАК. – Ф. 356. – Оп.1. – Спр.55.
13. Інститут рукописів національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Національної Академії наук України. – Ф.ХІІІ. – Спр.2157 (Справка о причинах правительственной борьбы с расколом)
14. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамотности в Херсонской епархии за 1895-1896 учебный год // ХЕВ. – Прибавление. – 1897. – №10. – С. 275-285
15. ДАОО. – Ф.1. – Оп.203. – Спр.15.
16. Там само. – Оп.249. – Спр.559.

I.O. ERMAKOVA

**SPECIFICS OF INTRODUCTION OF EDINOVERIA IN 40'S–60'S OF XIX CENTURY
(ON MATERIALS OF KHERSON'S PROVINCE)**

A specific of introduction of edinoverie in Kherson's province in 1840s – 1860s, is analyzed. Investigated an attitude of Old Believers of the legislation measures end degree of effectiveness the antiraskolniks' policy.

Key words: *Old Belief, Edinoverie, official Orthodoxy, temporal and spiritual power.*

И.А. ЕРМАКОВА

**ОСОБЕННОСТИ ПРИНЯТИЯ ЕДИНОВЕРИЯ В 40–60 гг. XIX в.
(НА МАТЕРИАЛАХ ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ)**

Анализируются особенности принятия единоверия на территории Херсонской губернии в 1840-х – 1860-х гг., отношение старообрядцев к примененным мерам и степень результативности противораскольнической политики.

Ключевые слова: *старообрядчество, единоверие, официальное православие, светская и духовная власть.*